

VANAUSULISED EESTIS

Ajalooallikate andmetel tulid esimesed vanausulised Venemaalt Põhja-Eestisse (Eestimaa kubermangu) Narva lähistele XVII sajandi lõpus, Lõuna-Eestisse (Liivimaa kubermangu) Rāpina mõisa maadele - XVIII sajandi alguses. 1710. aastal asutasid Rāpina lähistel Võhandu jõel kloostris fedossejevlastest vanausulised. Fedossejevlastel on vanausu lahk, miks on oma nime saanud selle asutaja Feodossi Vassiljevi järgi (1661-1711). Fedossejevlastel elasid äärmiselt askeetlikes tingimustes ning jutlustasid distsipliini, jumalakartlikkust ja vagadust. Fedossejevlastele oli keelatud abiellumine. 1718. a. läks Rāpina kloostrilem Konstantin Fjodorov üle õigeusklike poolele. Peagi saadeti Rāpina kloostrisse väeosa, sest oli esitatud pealekaebus. Mitmed vanausulised arreteeriti ning 1722. a oli Rāpina skeet täielikult hävitatud. Osa pääsenud vanausulistest asus ümber Narva lähistel paiknevasse Mustjõe külasse. Enamus asus elama Peipsi läänerannikul ja Tartus (Dorpatis).

XVIII sajandil algas puitpalvelate ehitus. On teada, et Kükita palvemaja avati 1740. aastal. XIX sajandi alguseks olid palvemajad olemas Tallinnas (Revelis) ja Dorpatis ning Kasepää, Kallaste, Mustvee, Varnja ja Kolkja külates ning Piirikülas. Lõuna-Eestis elasid vanausulised kompaktselt üheksateistkümmes Dorpati maakonna külas, mis paiknesid Peipsi rannikul Laius-Tähkvere, Vötikvere, Kokora, Alatskivi, Kavastu, Kastre ja Ahja mõisate maadel. Dorpatis elas sel ajal ligi 150 vanausulist.

Põhja-Eestis elasid vanausulised kuni XIX sajandi keskpaigani kahes peamises keskuses – loodes Revelis ning kirdes Peipsi järve põhjarannikul Alajõe külas ning Narva lähistel Mustjõe ja Uhha külates. 1827.-1857. aastatel kahanes Eestimaa kubermangu vanausuliste arvukus 208lt inimeselt 27le. Tallinna (Reveli) kogudus kahanes peaaegu kuuekordselt võrreldes 1811. aastaga, ent sellele vaatamata oli kuni 1870. aastateni Tallinnas olemas palvemaja, kalmistu ja seek. Kuni XIX sajandi lõpuni ei asunud vanausulised elama Peipsi järve põhjarannikule, kuid 1880. aastatel tulid nad Narva ümbrusesse ja Kreenholmi, mis on seotud kergetööstuse arenguga kõnealuses piirkonnas. XIX sajandi lõpus oli Joala manufaktuuris 91 vanausulise töölise. Eestimaa kubermangust peaaegu kadunud vanausuliste kogukond hakkas sajandi lõpuks tasapisi suurenema teistest piirkondadest sisse rännanud vanasuliste arvelt.

Nikolai I valitsemise ajal viidi läbi valitsuse repressiivset poliitika nii Venemaa sisekubermangudes kui ka Baltikumis elanud vanausuliste suhtes. Alates 1820. aastatest viidi sisse iga-aastane vanausuliste loendus, keelati uute palvemajade ehitus, suleti olemasolevaid. Tallinnas eksisteeris endiselt kalmistu juures asuv palvemaja, kuid oli rangelt keelatud registreerida uusi koguduse liikmeid. Peipsimaal olid kõigi külade, välja arvatud Kasepää, palvemajad kinni pitseeritud. Mõned vanausuliste kirikuõpetajad, keda süüdistati õigeusklike ümberristimises vanauskus, vanausu agitatsioonil või õigeusu kriitikas, olid suunatud õigeusu kloostritesse või saadeti välja Wesenbergi (Rakveresse, Eestimaa kubermang). Et valitsust tabas ebaõnn katsetes pöörata Peipsimaa vanausulised õigeuskus, hakati alates 1840. aastatest ühisuskus juurutama. Ühisusk on kirikuõpetajaid tunnustav vanausu haru, mis loodi 1800. aastal tsaari Paul I ukaasiga. Ühisuskus loomise mõte seisnes vana ja uue usu pooldajate lepitamises. Ukaas lubas sooritada riitusi ja

pidada jumalateenistusi vanade kirikuraamatute järgi, kirikuõpetaja aga määrati valitseva kiriku poolt. Ent kuna ukaasi vastuvõtmise ajaks vanausulistelt ei olnud maha võetud 1667. aastal peale pandud needused, ei saavutanud ühisusk laialdast levikut. Ühisuse ideest otsisid võimud tuge 1850. aastatel, et hävitada vaimulikkonda eitav vanausu lahk, mida nad ei suutnud kontrollida. 1848. a. avati Mustvees kinnipitseritud palvemaja ruumides ühisuse kaabel, mis aastal 1849 pühitseti sisse kirikuna. Sellele anti üle ka Kükita ja Mustvee vanausuliste palvemajadest rekvireeritud vara.

Pärast Nikolai I surma vanausuliste olukord mõnevõrra paranes, ent nende palvemajad olid jätkuvalt poolillegaalsed. 1860ndatel aastatel kasutasid vanausulised ära valitsuse liberaalsemaks muutunud poliitikat ning hakkasid püstitama uusi palvelaid, kuid nende ehitamine ja remont legaliseeriti valitsuse poolt alles 1883. aastal, tõsi teatud piirangutega. Sel perioodil uuendati Tartu, Kallaste, Kasepää, Raja ja Kükita palvemajad. Vanausu kirikuõpetajaid või kogudusest valitud isikuid kohustati pidama perekonnaseisukannete raamatuid, mis olid varem olnud politsei või vallavalitsuste halduses. Need varustati eriliste pitseritega, millel olid vanauskoguduste nimetused.

Kapitalistlike suhete areng jättis jälje ka Eesti vanausuliste ellu. Paljud neist hakkasid tööle linnade tööstusettevõtetes, näiteks Narva Kreenholmi manufaktuuris. XIX sajandi lõpuks täienes väikesearvuline Tallinna vanausuliste kogukond (46 inimest 1897. a ülevenemaalise rahvaloenduse andmetel) peamiselt sisserännanud vanausuliste arvelt. Kõnealusel perioodil kasvas Tartu vanausuliste kogukond tunduvalt jõudsamini: Tartus nimetas end vanausuliseks 438 inimest. See on seletatav Peipsi rannakülade elanike suundumisega Tartusse.

XX sajandi algus on vanausuliste elus tähelepanuväärne selle poolest, et võeti vastu olulised seadused – 17. aprillil 1905 usuvabaduse seadus ning 17. oktoobril 1906 seadus vanausuliste koguduste asutamise korrast. 1907.-1913. aastatel registreeriti ametlikult kuus kogudust: Jurjevi (pomoorlaste), Kasepää (vanapomoorlaste), Väike-Kolkja (fedossejevlaste), Kolkja (pomoorlaste), Kallaste (vanapomoorlaste) ja Mustvee (pomoorlaste) kogudused. Ehitati või remonditi palvemajad Kasepää, Varnjas ja Piirikülas. Ehitati uus palvemaja Rajakülas, mille kaunistas kuulus ikoonimaalija Gavriil Jefimovitš Frolov. Vanausulised hakkasid üha enam osalema ühiskonnaelus ja poliitikas. 1906. a osales Varnja kirikuõpetaja K. Krasnovski vanausuliste Kongressil Vilniuses. 1909. a esindas kirikuõpetaja F. Savostkin Peipsimaa vanausulisi I Ülevenemaalisel vanausuliste kongressil Moskvas.

XX sajandi alguses püüdsid konservatiivselt meelestatud poliitilised jõud kallutada Eesti vanausulisi enda poole. 1907. a asutas õigeusu kirikuõpetaja A. Lebedev Piirissaarel Vene Rahva Liidu osakonna, millesse kuulusid nii õigeusklikud kui ka vanausulised. Kuid vaatamata sellele kutsus Riias välja antav Baltimaade vanausuliste ajakiri «Старая Русь» (Muistne Venemaa) üles hääletama 1912. a Riigiduumi valimistel progressiivsete jõudude poolt.

Esimese maailmasõja algus tõi vanausuliste hästi korraldatud ellu palju muutusi. Osa mehi kutsuti armee tegevteenistusse sõduriteks (loa saada ohvitseri aukraad, ilma et nad

oleksid pidanud õigeusku astuma, said vanausulised alles 1917. a jaanuaris). Töövõimelise elanikkonna vähenemine ning sõjapõgenike ja haavatute juurdevoog Eestisse tõi endaga kaasa majandusliku olukorra halvenemise.

Pärast 1917. a veebruarirevolutsiooni sai Eestimaa kubermang uued piirid ning liideti osaga Liivimaa kubermangust, mille põhilise elanikkonna moodustasid eestlased – Tartumaa, Võrumaa, Viljandimaa, Pärnumaa ja Saaremaa. Kerkis üles Eesti iseseisvumise küsimus. Sellega seoses toimusid 1917. a kevadel Tartumaa vene külade esindajate koosolekud, kuhu kuulusid Peipsiääre vanausuliste külad. Petrogradi saadeti delegatsioon ametliku palvega moodustada Peipsimaast iseseisev administratiivne üksus – Vene impeeriumi koosseisu kuuluv Peipsi maakond. Mustvee kogukonda esindas vanausuline P. Baranin. Pärast Ajutise Valitsuse kukutamist ja Vene armee lüüasaamist Läänerindel kuulutati 1918. a veebruaris välja iseseisev Eesti Vabariik. 1920. a veebruaris sõlmisid Eesti Vabariik ja Nõukogude Venemaa Tartu rahulepingu, mille järgi Peipsimaa ja Petseri jäid Eesti Vabariigi koosseisu. Algas uus etapp vanausu arenguloos Eestis, kes olid nüüdsest võrdõiguslik rahvus- ja konfessionaalne vähemus. Vanausulised said esmakordselt õiguse osaleda parlamendi valimistes. Vanausuline P. Baranin valiti Peipsimaa esindajaks Riigikogu II ja III koosseisu vastavalt aastatel 1923-1926 ja 1926-1929. Mõned vanausulised kuulusid Vene Rahvuslikku Liitu ja Vene Põllumeeste Tööparteisse.

Ligi 20 aasta jooksul toimus 14 üle-Eestilist vanausuliste kongressi. 1926. aastaks vastavalt Eesti Vabariigi uuele seadusele ühingute kohta toimus 12 vanausuliste koguduse registreerimine – Tallinnas, Tartus, Mustvees, Kallastel, Rajakülas, Kolkjas (kaks), Kasepää, Kükital, Piirikülas ja Saarekülas. Sel perioodil elas Eestis ligikaudu 10 000 vanausulist. 1928. a juulis toimus Kallastel viies Eesti vanausuliste kongress, kus võeti vastu Eesti Vanausu Kiriku (Eestimaa Vanausuliste Koguduste Ühenduse) põhikirj ning loodi Kesknõukogu, mille koosseisu kuulusid J. Grišakov, Z. Kuznetsov, P. Baranin, F. Prussakov, I. Dolgašev ja D. Blohin. Vaimulikku komisjoni valiti järgmised kirikuõpetajad: F. Savostkin, S. Kuznetsov ja G. Sõštšikov ning Revisjonikomisjoni F. Pavlov, K. Malõšev ja F. Kisljakov. 1936. a toimus põhikirja ümberregistreerimine. Eesti Vanausuliste Koguduste Ühenduse Keks nõukogu asus Tartus alates 1928. aastast, aastast 1936 Tallinnas ning 1938. a lõpust Mustvees.

1930. aastatel avaldasid vanausulised suurt mõju Peipsi rannikualade vene elanikkonnale, kuid vaatamata sellele räägiti iga-aastastel vanausuliste kongressidel murettekitavast tendentsist traditsioonilise elulaadi muutumiseks. Tuli võtta tarvitusele abinõusid tavade ja usu säilitamiseks, äratada noortes huvi oma juurte vastu. Seda eesmärki järgis oma töös ka 1932.-1940. a tegutsenud Tartu vanausuliste noortering, mida juhtisid Z. Kuznetsova ja L. Grišakova. Ringi töös osalenud noored kuulasid ettekandeid, õppisid vanausuliste ajalugu ning õppisid I. Kulevi juhendamisel iidse noodikirja (neumade) järgi laulmist. Mustvees ja Kükital olid organiseeritud kultuurilis-valgustuslikud kursused.

1930. aastate alguses avati Mustvees Eesti suurim vanausuliste palvemaja. Uus palvela ehitati Tallinnas, Tartu palvemaja sai kirikutorni, uuendati ka Kükita palvelat. Lõpetati Eesti ilusaima, Rajaküla palvemaja sisseseadmine, mida kaunistasid ikoonimaalija G.

Frolov ja tema õpilased. Eestimaa vanausuliste kogudused pidasid tihedat sidet Baltikumi vanausuliste vaimse keskusega, mis asus Riias. Eestis käis korduvalt Riia vanausuliste koor ning Baltikumi vanausu silmapaistev tegelane Ivan Nikiforoviš Zavoloko. Ta kirjutas siin üles vaimulikke värse ja esines loengutega. G. Frolovi kuulus ikoonimaali töökoda sai laialdaselt tuntuks. Frolovi õpilane Pimen Sofronov kutsuti enne Teist maailmasõda Vatikani ikoonimaalijaks. Ilmusid vanausuliste kuulsale laulmisele ja vaimulelule pühendatud raamatud.

Nõukogude võimu kehtestamine 1940. aastal ja 1941.-1944. aastate Saksa okupatsioon kahjustasid suurel määral Eesti vanausuliste elu. Osa vanausulistest langes repressioonide ohvriks, nende majad natsionaliseeriti, algas agressiivne ateistlik propaganda nii Eesti venekeelses pressis kui ka kohtadel. Peipsimaal moodustati võitlevate ateistide rühmitusi.

1940. aastal küüditati vanausuliste peresid Siberisse. Teise maailmasõja algul evakueeriti mõned vanausuliste perekonnad NSVL tagalasse. Osa sakslaste poolt okupeeritud Eestisse jäänud vanausulistest viidi tööle Saksamaale või saadeti koonduslaagritesse. Sõja ajal said tugevasti kannatada pühakojad. 1941. aastal langes tuleroaks Tartu palvemaja. Sõjategevuse tulemusena põlesid maha ka Piirissaare ja Kükita palvelad, vana Mustvee palvemaja, 1944. a hävis ka Rajaküla palvela. Enne Nõukogude vägede tulekut, kartes uusi repressioone, põgenesid mõned vanausulised läände, sattudes hiljem Prantsusmaale, Šveitsi, USAsse ja Kanadasse.

Esimestel sõjajärgsetel aastatel, vaatamata rasketele elutingimustele, jäikadele piirangutele ja repressioonidele, mis olid tingitud vanausuliste soovimatusest astuda kolhoosidesse, ehitati taas üles Peipsimaa palvemaju. Kirikuõpetajad olid kohustatud fikseerima oma koguduse liikmeid ning neid endid kontrollisid pidevalt siseasjade organid. Palvemajades käisid peamiselt naised ja vanurid. Peipsimaa jäi tühjaks, noored asusid ümber linnadesse. Viidi läbi laialdast religioonivastast propagandat, vanausulisi naerdi välja kui harimatuid ja mahajäänud inimesi.

Vanausu taassünd sai võimalikuks taasisesiseisvunud Eesti Vabariigis 1991. aastal. 1995. a pärast pikka vaheaega taastati Eesti Vanausuliste Koguduste Liit. Ehitati üles 50-meetrine kellatorn Rajakülas, algas Raja raamatukogu unikaalsete raamatute restaureerimine. Kolkjas, Varnjas ja Mustvees rajati vanausuliste muuseumid. Peipsimaa koolides hakati vanausuliste lastele õpetama kirikuslaavi keelt ja usuõpetust. Rahvarohkeid patroonipühasid korraldati Tallinnas, Mustvees, Kükital, Kallastel, Kolkjas, Kaspääl, Varnjas ja Piirissaarel. Nende läbiviimist on finantseeritud Eesti riiklikest fondidest.

Huvist vanausu vastu ja selle toetamisest mitmete organisatsioonide poolt annavad tunnistust mitmed faktid. 2000. aasta aprillis toimus Tartu Ülikoolis rahvusvaheline teadusseminar „Vene vanausulised välismaal”, mille materjalid on avaldatud samanimelises kogumikus. Peeter Simmi filmi vanausulistest on näidatud Eesti Televisioonis ning mitmetel teadus- ja kultuuriüritustel. 2003.-2004. aastatel teostati Pavel Varunini, Eesti Vanausuliste Koguduste Liidu esimehe juhtimisel projekt „Vene vanausuliste kultuuriuuringud”. Projekti finantseeris Ettevõtluse Arendamise Fond ning see toimus kohaliku initsiatiiv programmi raames. Projekti väljundina ilmus raamat

„Eestimaa vanausuliste ajaloost ja kultuurist” (Очерки по истории и культуре староверов Эстонии. Tartu, 2004). Eesti Teadusfond on eraldanud vahendeid vanausuliste uurimiseks. Riikliku programmi „Eesti keel ja rahvuslik mälu” alamprogrammi „Rahvuslik mälu ja identiteet” raames on TÜ vene ja slaavi filoloogia osakonnale eraldatud toetus projektiks „Vanausulised Eestis: identiteet ja rahvuslik mälu kakskeelses keskkonnas”.

Kuid ateistliku kasvatuse aastakümned on jätnud oma jälje. Mõnedes palvemajades ei ole meessoost kirikuõpetajaid ja jumalateenistusi peavad naised. Napib kuulsa kirikulaulu oskajaid. Noored tulevad kirikusse vaid pühade ajal. Religioonivastase propaganda vaimus kasvatatud inimesed ei sisenda oma lastele huvi kiriku ja vanausu kommetest kinnipidamise vastu. Vanausulised hoolivad pigem isiklikust heaolust kui pühakodade sisseseadmisest, lootes riigi toetusele. Võrreldes sõjaeelse ajaga on vanausuliste arvukus vähenenud kaks korda – kui enne sõda oli neid 10 000, siis nüüdseks on jäänud vaid 5000. On kadunud vanausuliste kogudus Piirikülas. Eestis ei ilmu vanausuliste ajalehte ega ajakirja. Peipsimaa muutumine turismipiirkonnaks tungib traditsioonilisse usuellu.

Pärast Eesti-Vene piiri sulgemist ning jõukate kalurikolhooside lagunemist on Peipsimaa elanikud kaotanud Peterburi turu, ja Peipsi rannakülades on tekkinud töötus. Vähenud on traditsioonilised kalastamise kohad – kalastada Peipsi järvel on lubatud vaid 12 km kaugusel Eesti kaldast. Haritava maa pind vähenenud kaheksa korda, sest on raske realiseerida köögivilju. Teatud mõttes võib rääkida 1920.-1940. aastate majandussituatsiooni kordumisest. Nagu kogu Eestit, on ka Peipsimaad puudutanud elanikkonna vananemise probleem. 1955.-1965. a jooksul on suurem osa noortest lahkunud Tallinna ja Tartusse, juba alates 1970. aastast ei ole Piirissaarel kooli. Noorte väljaränne Peipsimaalt jätkub.

Ent meenutades seda, et Eesti vanausulised on oma pika ajaloo jooksul läbi teinud mitmeid kriitilisi perioode ja alati neist välja tulnud, võib loota, et koguduste usuellu jääb püsima ja vanausu traditsioon Eestis ei kao.